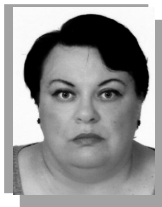

УДК 37.0:374+ 377

*Трубавіна І. М.,
д. пед. н., професор
кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи,
Харківський національний
педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди*

НАВЧАННЯ СОЦІАЛЬНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВУ ЯК ШЛЯХ ДО САМОДОПОМОГИ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розкриттю сутності та значення навчання соціальному підприємництву в соціальній роботі як шляху реалізації самопомоги в складних життєвих обставинах, висвітленню сутності соціального підприємництва для визначення змісту та особливостей, форм і методів навчання йому осіб з різним професійним і соціальним досвідом.

Ключові слова: соціальне підприємництво, навчання соціальному підприємництву, зміст, особливості, методи та форми навчання соціальному підприємництву.

Статья посвящена раскрытию сущности и значения обучению социальному предпринимательству в социальной работе как пути реализации самопомощи в сложных жизненных обстоятельствах, освещению сущности социального предпринимательства для определения содержания и особенностей, форм и методов обучения ему людей с разным профессиональным и социальным опытом.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, обучение социальному предпринимательству, содержание, особенности, формы и методы обучения социальному предпринимательству.

The article is devoted to the essence of social entrepreneurship teaching in social work as the way of self-helping in difficult life-conditions, covering the essence of social entrepreneurship for determining the content and particularities, forms and methods of its teaching people with different professional and social experience.

Keywords: *social entrepreneurship, social entrepreneurship teaching, content, particularities, forms and methods of teaching social entrepreneurship.*

Актуальність проблеми. Проблема подолання споживацьких настроїв у соціально незахищених громадян всіх країн є актуальною в контексті завдань підвищення якості життя людей, активізації їх у розв'язанні власних соціальних проблем через створення умов у суспільстві для самодопомоги; реалізації соціальної політики держави, що орієнтована на добробут. Ця проблема тісно пов'язана з соціально-педагогічним аспектом – показати населенню нову модель життя, поведінки, раціональних потреб, навчити їм, щоб стати відповідальними за своє життя, мати життєві вміння прийняття рішень, критичного мислення, комунікативні вміння, соціальну компетентність, здатність до самоосвіти протягом життя, гнучкість і конкурентноспроможність. Отже, мова йде про навчання людей відповідати новим викликам суспільства на основі самодопомоги. З іншого боку, потрібен інструмент, яким можна робити цей вибір, – наприклад, соціальне підприємництво як засіб самодопомоги. Це є важливим для таких категорій осіб, як: а) сім'ї з насильством у родині – більшість випадків насильства трапляється з приводу розтринькування грошей (за даними МВС); б) багато злочинів з причин нераціональних потреб; в) багато депресій і самогубств осіб з обмеженими можливостями із-за нереалізованості, бідності, відсутності можливості праці; г) поява жертв торгівлі людьми і трудові мігранти. У цьому контексті актуальною є головна проблема – чому та як навчати соціально незахищених людей задовольняти самим свої потреби власною працею. Активна самодопомога пропонується лише безробітним, які стоять на обліку в центрах зайнятості, а інваліди, мігранти та ін. не охоплені цим. Ніхто не вчить вже дорослих людей будувати своє життя, побут, бюджет, формувати раціональні потреби, хоча є така нагальна потреба в умовах трансформації економіки та суспільного життя. У школах зняли з навчальних планів навчання економіці, а в профільних з економіки класах, школах, яких залишилось одиниці, прибрали сімейну економіку. Це проблема соціальної політики і соціального захисту. З іншого боку, це проблема соціальної педагогіки як показ нової позитивної моделі

життя – заробляти достатньо законними шляхами на батьківщині своїми силами на основі нових знань і вмінь, це активізація особистості щодо подолання негативних факторів середовища, створення умов у суспільстві для формування раціональних потреб і підтримки малого та сімейного підприємництва.

Стан розробки проблеми соціального підприємництва в науці та практиці. Проблема соціального підприємництва розглядалася в контексті соціальної економіки (С. Голубев, Н. Кадол, О. Московська, Ф. Спреклі), сімейної економіки (Т. Гуцан, В. Соляр, І. Трубавіна), де закладені основи сімейної економіки. Але сьогодні не є чітко визначеним поняття соціального підприємництва, є тільки акцент на мету і результат, в той час як питання соціального планування, соціального управління, соціального аудиту як складових соціального підприємництва тощо не є визначеними, дослідженими, обґрунтованими, що унеможливує якісне навчання соціальному підприємництву населення і його державну підтримку, воно на практиці реально зводиться до навчання підприємству зі словом “соціальний”, як це є сьогодні в Омській школі соціальних підприємців, в навчальному курсі для тренерів Британської ради в Україні. З іншого боку, розуміння сутності поняття соціального підприємства і шляхів навчання йому вразливих груп населення дозволить уточнити зміст навчання. Тому метою статті є спроба визначити поняття навчання соціальному підприємству на основі розкриття сутності цього поняття для соціальної педагогіки. **Завданнями статті є:** 1. Визначення сутності, значення соціального підприємства в теорії соціальної роботи і в суспільстві. 2. Обґрунтування проблем навчання і змісту навчання соціальному підприємству. 3. Визначення методів і форм навчання соціальному підприємству.

Виклад основного матеріалу. Для розбудови незалежної сильної держави, сталого суспільства, суспільства соціального добробуту – тобто соціальної держави – потрібна сильна економіка. У більшості розвинених країн світу сильна економіка починалася з малого бізнесу, тоді стає можливою підтримка незахищених верств населення. В умовах трансформації вітчизняної економіки В. П. Єлагін відзначає [1, с. 12–14], що потрібна розгалужена, гнучка, науково обґрунтована система соціального захисту, допомоги та реабілітації населення, потрібні три напрями соціальної політики держави, які в сукупності зможуть забезпечити не тільки фізичне виживання населення, а й підтримати певний стандарт життєвого рівня (тобто гарантії прав) в умовах соціально-економічної трансформації суспільства: 1) програми соціальної допомоги, порятунку, що гарантують громадянам,

які опинилися за межею бідності й неспроможні з різних причин забезпечити собі прожитковий мінімум, можливість психофізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах; 2) програми соціального забезпечення, спрямовані на підтримання доходів, які гарантують певний рівень життя (попередження ситуацій, що призводять до втрати регулярних доходів, надання допомоги в разі втрати джерел постійних доходів, компенсація додаткових витрат тощо); 3) підтримка потенціалу соціально-економічної активності конкретних груп населення [1]. Таким чином, виникають три варіанти виживання людей у складних життєвих, перш за все, економічних обставинах: 1) на утриманні держави – повна залежність рівня життя від мінімальних гарантій держави, як правило, це непрацевдатні з різних причин люди; 2) життя працюючих людей, які певний проміжок часу можуть користуватися її підтримкою в складних життєвих обставинах, але це непостійне утримання – поки не минеться складна ситуація; 3) люди, які самі формують свій спосіб життя та є незалежними від пільг і підтримки держави, здатні до активної самопомоги.

В. Єлагін відзначає, що в цьому разі “необхідна зміна ролей та функцій держави. З одного боку, вона повинна створювати умови для того, щоб громадяни були спроможні власними зусиллями вирішувати більшість соціальних проблем. З іншого – надавати певну допомогу громадянам та їх родинам, якщо вони не можуть власними зусиллями, внаслідок різних чинників (хвороби, інвалідності, похилого віку тощо), підтримувати необхідний життєвий рівень” [1, с. 14]. Соціальне підприємництво спрямоване на самостійне створення тих робочих місць, які потрібні людям для розв’язання їх соціальних проблем і які готові як працювати, так і створювати самі ці робочі місця, їх треба тільки цьому навчити. Ця ідея є відносно новою ідеєю для нашої країни, хоча АРК вже заклало в бюджет підтримку соціального підприємництва, а Львівська обласна Рада платить зі свого бюджету проценти за банківські кредити соціальних підприємців. Запровадження в Україні в масовому обігу ідеї соціального підприємництва через навчання йому і створення умов для його виживання в умовах ринку та конкуренції дозволило б людям самостійно розв’язувати свої соціальні проблеми, позбавило б державні органи від клопоту з дітьми трудових мігрантів, жертвами насильства і торгівців людьми, підвищило б якість життя інвалідів. Тобто соціальне підприємництво реалізує ідеї самопомоги в соціальній роботі з населенням у контексті надання соціально-економічних послуг. Соціальне підприємництво вимагає інституалізації і популяризації, у т. ч. через соціальне виховання суспільства в цьому новому напрямі, через державну політику підтримки

соціального підприємництва, як складової соціально-економічних послуг у соціальній роботі через навчання соціальному підприємництву. Сьогодні ж суспільство має низький рівень економічної культури – навчання економіці, навіть не сімейній і не мікроекономіці є лише в профільних класах школи 3 ступеня. Наприклад, в м. Харкові таких шкіл 5. Тому потрібні фільми, передачі в ЗМІ, статті про соціальне підприємництво та приклади вдалих підприємств про підтримку держави в цьому напрямі.

Для визначення змісту навчання соціальному підприємництву доречно розібратися в його сутності. Наявність та єдність соціальних і комерційних цілей підприємництва – ознака соціального підприємництва. Метою соціального підприємництва є соціальне благо, добро для всіх людей на основі одержуваного прибутку від працюючої комерційної ідеї. Але поняття соціального, загального блага не є чітко визначеним у бізнесі. Можна виділяти різні пріоритети – за різними критеріями: 1) найбільший соціальний результат; 2) забезпечення прав і свобод людини; 3) справедливий розподіл зиску і витрат між усіма [3, с. 75]. Слід відзначити, що місія підприємництва, як правило, показує спрямованість організації, а мета її чітко називає. Форми соціального підприємництва можуть бути різними – НДО, яке має бізнесову складову для заробляння грошей на соціальні завдання, причому це повинна бути успішна комерційна ідея; успішний соціально відповідальний бізнес, який частину свого прибутку віддає на соціальні цілі та благодійність; організація, яка заробляє комерційною ідеєю виключно на соціальні цілі. Тобто маємо різний контингент соціально й економічно підкованих підприємців. Потрібно бути 2в1: не підприємцем і не соціальним працівником, а соціальним підприємцем, який реалізує місію соціального блага, заробляючи і розподіляючи сам для цього кошти. Тому постає питання – як дібрати і підготувати людей до виконання такої роботи, які професійні функції покласти за основу – соціального працівника чи економіста? Тобто при формуванні груп для навчання соціальному підприємництву можна диференціювати зміст навчання за освітою та галуззю діяльності і соціальним працівникам дати більше безнесу, а підприємцям – більше соціальної роботи.

Значення ідеї соціального підприємництва полягає також у формуванні відповідальності за своє життя і вибір, створення умов для реалізації своїх прав і задоволення потреб своєю працею. Тому навчання соціальному підприємництву має за мету не тільки організацію засвоєння переліку економічних і соціальних знань і вмінь, але й водночас формування відповідальності, активності, лідерських якостей для подолання пасивності, споживацтва, очікування допомоги. Це – важкий

процес, тільки 5 % безробітних у центрі зайнятості до нього придатні. Тому потрібно змінювати ставлення людей, які будуть соціальними підприємцями, до свого вибору, життя, засобів існування, стимулювати активність як основний фактор розвитку особистості, чому сприятимуть проблемне навчання, коопероване навчання, навчання на прикладах, на особистому досвіді, формування позитивної мотивації до навчання соціальному підприємництву через застосування прийомів, які впливають водночас на різні групи мотивів – соціальні, професійні, пізнавальні (менторство, ситуації успіху, драбина участі, світове кафе, заохочення кращих соціально-економічних проєктів тощо).

Якщо розглядати соціальне підприємництво як соціальний інститут, то воно є системою взаємопов'язаних ролей і норм, яка утворена і діє для розв'язання важливих соціальних потреб і функцій. Норми можна поділити на: абсолютні – ті, що задовольняють потреби суспільного життя віками, не залежать від часу та обставин, є ідеалом, до якого прагне людство; відносні (юридичні) – ті, що задовольняють потреби в нормах поведінки, які необхідні в певний історичний період або в певних обставинах життя; короточасні (політичні) – ті, що задовольняють потреби справедливості в окремих, неповторних моментах, випадках [3, с. 24]. Ці норми мають реалізовуватися на різних рівнях діяльності соціального підприємця: 1) мікрорівні окремої особистості; 2) проміжному рівні групового спілкування; 3) макрорівні суспільства.

Соціальними потребами є потреби в спілкуванні, повазі, взаємодії, певному соціальному стані, самореалізації та визнанні. Соціальні підприємці є рівними в прийнятті рішень, оскільки кожному належить одна акція, один голос у прийнятті рішень. Усі вони є керівниками і виконавцями – за визначенням [4]. Але можуть їх обирати на певний час, змінювати тощо. Для навчання соціальному підприємництву спочатку потрібно визначити посадові обов'язки кожного, його функції, повноваження, компетенції, навчити всіх працювати в команді. Тому навчати соціальному підприємництву – це навчати ще й гнучкості, роботі в команді, особистій відповідальності, активності, ініціативності та пошуку різних варіантів розв'язання проблем у межах загальної мети і конкретних завдань, повноважень кожного. Тобто це навчання повинно формувати творче мислення, креативність на реальних життєвих прикладах для показу нестандартного рішення проблем кожного дня. Аналіз досвіду навчання соціальних підприємців у Росії та Україні свідчить, що зміст навчальних курсів розрахований на організацію засвоєння економічних і правових знань (з фінансового права), способів дій – умінь і навичок застосовувати ці знання на практиці, але не враховує інші обов'язкові елементи змісту освіти – досвід творчої

діяльності і досвід емоційно-ціннісного ставлення до засвоюваного. До того ж соціальна складова прописана в теорії економіки тільки для цілей – не для всього процесу – соціального маркетингу, соціального аудиту тощо. Оскільки соціальне підприємництво організовується для подолання складних соціальних проблем, які самотужки люди подолати не можуть, тому для них важливими є офіційні та неформальні стосунки в колективі у контексті загальної мети і мети кожної людини, що зумовлює набір повноважень, ролей, оплату праці, спілкування. Саме на цьому аспекті підприємництва наголошує О. Московська [4] – наявність особливої етики працівників соціального підприємства, власної культури, системи цінностей. Саме це є цементам для досягнення мети, іміджем організації, спонукою для роботи працівників. Як свідчить опис в інтернеті російських моделей успішних соціальних підприємств, їх працівники пов'язані цінностями добра, милосердя, цінностями життя, любові до дітей, до тварин, а зароблені гроші логічно стають фінансовою підтримкою їх соціальної та соціально-педагогічної діяльності – часто це робота з дітьми щодо їх адаптації, організації дозвілля, відпочинку тощо. Тобто інституціональною основою соціального підприємства є загальнолюдські цінності, які конкретизовані в меті та діяльності.

Соціальне підприємництво керується цінностями як бізнесу, так і соціальної роботи. Цінності як ідеї визначають етичні принципи соціальної діяльності – гуманізм, альтруїзм, солідарність, рівність, спрямованість на самовизначення, об'єктивність, толерантність, соціальна відповідальність. Їх мають розділяти всі працівники і дотримуватися їх при прийнятті рішень. Потрібно навчати соціальних працівників етичним моделям прийняття рішень, проводити неформальні заходи з моральною спрямованістю для згуртування трудового колективу, оскільки принципи діяльності соціального підприємця різняться з принципами діяльності звичайного підприємництва. Пріоритетом повинні бути права людини. Це є ще однією відмінністю соціального підприємництва. У бізнесі ж етикою прийняття рішень є ті, що відповідають праву і моралі. При цьому вимогами до менеджера є: чесність, найвища якість продукції, безпека праці, відмова від брехні в рекламі своєї продукції, виконання всіх фінансових і виробничих зобов'язань, захист довкілля, участь у соціально-економічному розвитку регіону, відмова від підкупу та хабарів, прозорість, соціальна відповідальність тощо [4, с. 32]. Тобто: є необхідність поєднання виробничих інтересів, прибутку із турботою про людей як умови здійснення добра, соціального загального блага. Маємо необхідність у виховуючому характері навчання соціальних підприємців з акцентом на гуманізмі, цінностях

соціальної роботи в умовах ринку та конкуренції, що можна закласти як зміст навчання в кейси для навчання, обирати для виїзних практичних занять соціальні підприємства, які відповідають цим критеріям.

З іншого боку, необхідно вчити майбутніх соціальних підприємців бути одночасно виконавцем і керівником, чому може допомогти засвоєння теорії колективу А. С. Макаренка (етапи формування колективу та методи роботи з формування на кожному етапі), тренінги з формування команди, навчання демократії за драбиною Харта, вправи на обмін ролями, кейси, дискусії, обговорення.

Висновки. Соціальне підприємництво – важлива складова становлення незалежної держави через добробут і працю для себе клієнтів соціальних служб-користувачів послуг соціальної підтримки. Соціальна підтримка через навчання соціальному підприємництву може стати самопомогою і ліквідувати споживацькі настрої громадян. Навчання соціальному підприємництву в Україні вимагає інституалізації та популяризації ідеї соціального підприємництва, розробки його теорії в соціальній економіці і соціальній роботі, як важлива складова надання соціально-економічних послуг, його зміст визначає особливості навчання, воно повинно мати виховуючий і розвивальний характер, показувати приклад реалізації гуманістичних цінностей, вимагає поєднання соціальної та комерційної складових, знання фінансового права, етики соціальної роботи й бізнесу, прав людини, соціальної економіки, потребує формування відповідальності у всіх членів підприємства, активності, ініціативності, гнучкості, формування команди і вміння в ній працювати на гуманістичних цінностях. Форми та методи навчання соціальному підприємництву можуть бути різними, але мати обов'язково виховуючий і розвивальний характер.

Література:

1. Єлагін В. П. Соціальна незахищеність у період трансформаційних змін / В. П. Єлагін // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. УАДУ при Президентіві України. – Х. : ХФ УАДУ, 2001.

2. Лобанов В. США: Административная этика и государственная служба / В. Лобанов // Проблемы теории и практики управления. – 1996. – № 4. – С. 68–73.

3. Малахов В. Этика. Курс лекций / В. Малахов. – К., 1996. – 246 с.

4. Московская А. и др. Обзор опыта и концепций социального предпринимательства с учетом возможностей его применения в современной России / М. Баталина, А. Московская, Л. Тарадина. – Препринт WP1/2008/02. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 84 с.